

PISARNA ZA ZASEDENO OZEMLJE

DUŠAN NEČAK

Pisarna za zasedeno ozemlje naj bo skupno ime, ki ga bomo uporabljali v orisu nastanka in dela organizacije, nastale po prvi svetovni vojni, ki je imela na skrbi rešiti »neodrešene brate«, tiste Slovence, ki so po letu 1918 ostali zunaj meja matične domovine v sosedni Italiji.

Pisarna za zasedeno ozemlje je nastala ob italijanski zasedbi Slovenskega Primorja ob koncu prve svetovne vojne. Izšla je iz Narodnega sveta, ki je bil ustanovljen že avgusta 1918 v Ljubljani kot politična organizacija, ki naj bi pripravila teren za novo nastajajočo, iz delov Avstroogrške sestavljeno kraljevino SHS. Narodni svet, njegova organizacija in delovanje je vzpodbudilo nekatere zavedne Slovence v Ljubljani, zlasti tiste, ki so zaradi bližajoče se fronte ali neposredno iz frontne črte pribežali v Ljubljano, da so začeli razmišljati in kaj kmalu izdelali načrt za neko organizacijo, ki bi skrbela za tiste Slovence in njihove rojake, ki so ostali zunaj meja SHS. Pisarna za zasedeno ozemlje je svoje delovanje, vsaj na začetku, naslonila na delovanje Narodnega sveta. Narodni svet je namreč v Slovenskem narodu izdal proglas, naj se začno v posameznih krajih ustanavljati krajevni narodni odbori.¹ Kmalu po objavi proglasa in še preden je bilo konec prve svetovne vojne, je bilo celo Slovensko Primorje prepredeno z mrežo narodnih odborov. V Cerknem so ustanovili narodni odbor 1. decembra 1918, v Dutovljah 2. novembra, v Hrpeljah-Kozini 20. oktobra, v Pazinu 31. oktobra, v Podbrdu 23. oktobra, Podmelcu 2. oktobra, Proseku 26. oktobra, Sežani 2. novembra, v Škriljah — Sv. Tomažu 31. oktobra, Šmarjah pri Ajdovščini 23. oktobra, Štanjelu 2. novembra, Postojni 26. oktobra, Trnovem, Ilirski Bistrici in Jablanici 27. oktobra, Gočah 1. novembra, Šempetru na Krasu 31. oktobra, Vipavi 4. novembra, Čehovinu pri Idriji 3. novembra, Cerknici 28. oktobra, Begunjah pri Cerknici 29. oktobra, Grahovem, Martinjaku in Žirovnici 29. oktobra, Idriji 1. novembra, Godoviču 1. novembra, Hotedersčici 1. novembra, Lazah 23. oktobra, Logatcu 26. oktobra, Planini 27. oktobra, Sp. Idriji 1. novembra, Starem trgu pri Rakeku 27. oktobra, Rakeku 24. oktobra, Vojskem 3. novembra in Žireh 2. novembra.²

Vojna se je končala in Pisarna za zasedeno ozemlje je s pridom začela uporabljati mrežo narodnih odborov. Seveda narodni odbori niso bili legalni in jih italijanske okupacijske oblasti niso priznavale.

To so bili prvi skromni začetki Pisarne za zasedeno ozemlje, ki je začela zbirati gradivo

za pariško mirovno konferenco, gradivo o postopanju Italijanov na zasedenem ozemlju in propagirala za »odrešitev« zasedenega ozemlja, posredovala zbiranje izjav in protestov proti zasedbi, izdajala brošure in knjige za konferenco v Parizu.

Že 8. decembra 1918 je Pisarna izdelala svoj prvi program, ki ga je imenovala »Delokrog Pisarne za zasedeno ozemlje«. Iz tega prvega programa ali statuta nam bo najbolj jasno, kakšen je bil namen pri ustanovitvi Pisarne in s čim se bo ukvarjala. Naj navedem samo nekaj glavnih točk tega »delokroga«:

I. Zbiranje gradiva o postopanju italijanskih oblasti na zasedenem ozemlju

1. na osnovi poročil prebivalstva iz zasedenega ozemlja,
2. s posebnimi poročevalci,
2. iz časopisja.

II. Propaganda

S članki v časopisju.

III. Informacije ljudstva na zasedenem ozemlju.

Stalen stik s kurirji, ki naj dajejo ljudstvu navodila in mu poročajo o položaju

IV. Pisarna naj bo poseben oddelek — odsek Narodnega sveta.

Obstajala bi:

1. iz dveh uradnikov v Pisarni Narodnega sveta;
2. iz dveh drugih uradnikov.

Ti štirje bi imeli nalogo opravljati vse v točkah I—III navedeno delo...

V. Pisarniški prostori bi bili v Zidarjevi hiši na Dunajsti cesti...

VI. Osebe v Pisarni:

dr. Fornazarič in dr. Jež, oba iz Narodnega sveta dalje dr. Puc, četrti pa se še določi.

Poročevalec in kurir Avgust Kuzma, uradnica Jerasova; prevajalci: za hrvaščino prof. Ivan Mazovec, za francoščino in angleščino prof. Debenjak in g. Jurkovič — kurir.³ V tem obsegu in v taki sestavi je Pisarna delovala nekako do sredine leta 1919. Za svojo dejavnost je potrebovala dokaj velika finančna sredstva. V začetku jo je financiral Narodni svet v Ljubljani, pozneje pa je dobivala sredstva od Narodnega viječa iz Zagreba iz Središnjega odbora za okupirane krajeve. Zapisnik seje Središnjega odbora v Zagrebu nam kaže, da je Pisarna za zasedeno ozemlje me-

seca aprila 1919 porabila 12.100 kron. Pri tem ne smemo pozabiti, da je iz teh sredstev tudi vzdrževala 80 dijakov srednješolcev.

Dne 7. avgusta 1919 je predsednik in vodja Pisarne za zasedeno ozemlje poslal dolgo spomenico predsedstvu deželne vlade za Slovenijo. V njej razlaga in utemeljuje organizacijo, ki naj bi imela širše delovno področje, več osebja in seveda večjo moč. Imenovala naj bi se »Odbor za zasedeno ozemlje«. Ustroj in sestava Pisarne nista mogla več zadovoljivo urejati problemov, ki so nastali v zvezi z okupiranim ozemljem. Zato se je v Ljubljani zbralo večje število Primorcev v »Odbor za zasedeno ozemlje«. »Odbor« naj bi se ukvarjal izključno s problemi, ki so trli prebivalce zasedenega ozemlja. Z vprašanji narodnostnega, kulturnega, gospodarskega ali političnega značaja, se je »Odbor« ukvarjal toliko časa, dokler ni bila ustanovljena organizacija, ki je delovala na najširši podlagi. V »Odbor« so poskušali pritegniti zastopnike vseh političnih strank, kljub temu, da je odbor jasno poudaril, da je strankarstvo stvari škodljivo in da ga načeloma odklanja. Iz svojih vrst je »Odbor« izbral osem odsekov, prek katerih naj bi deloval: Odsek za šolstvo, Odsek za delavstvo in uradništvo, Odsek za begunce, Odsek za naseljevanje in stanovanjstvo, Odsek za gospodarstvo, Odsek za propagando, Odsek za protiagitacijo, Odsek za finance.

Predstavniki vseh teh odsekov, predsednik »Begunskega sosveta« (poseben organ, ki je deloval zunaj Pisarne in je imel nalogo skrbeti za begunce, ki so prihajali iz Primorske) in vodja Pisarne za zasedeno ozemlje, so postali člani vodstva Odbora za zasedeno ozemlje — Centralnega odbora. Predsednik tega odbora je postal dr. Vodopivec. S tem je dobila Pisarna za zasedeno ozemlje na delovnem področju »Odbora za zasedeno ozemlje« posebno avtonomijo.⁴

»Odbor za zasedeno ozemlje« ni imel dolgega življenja. Kmalu se je začela oblikovati ideja o novi še večji in uspešnejši organizaciji. Pobudnik te ideje je bil spet dr. Slavko Fornazarič, predsednik Pisarne za zasedeno ozemlje in podpredsednik Odbora za zasedeno ozemlje. To pot je dr. Fornazarič poslal spomenico predsedniku ministrskega sveta v Beograd. Spomenica vsebuje veliko predlogov za ustanovitev raznih privatnih in javnih organizacij. Toda uspeha je bilo malo. Fornazariču je uspelo sestaviti le pripravljalni odbor za privatno organizacijo »Narodni svet za zasedeno ozemlje«. Člani pripravjalnega odbora so bili: Dr. Slavko Fornazarič, Pisarna za zasedeno ozemlje; Rudolf Golouh, Uredništvo »Napreja«; dr. Janko, Mestni fizikat Ptuj; dr. Lenart, Uredništvo »Mariborske straže«; prof. Ribarič, Gimnazija Mari-

bor; Bradner, Narodno socialna zveza; Pigan, Narodno socialna zveza; Fran Merljak, Begunski sosvet; Kozman, Pisarna za zasedeno ozemlje; Tomo Šorli, notar in dr. Anton Breclj, primarij.

Pripravljalni odbor Narodnega sveta za neodrešeno domovino je hitro začel delati. Najprej so sestavili načrt pravilnika Narodnega sveta, ki so ga pozneje še nekajkrat spremenjili, vendar tako, da so naloge Narodnega sveta za neodrešeno domovino ostale v bistvu neizpremenjene. V prvotnem načrtu Pravilnika so naloge N. S. začrtale takole:

A.

1. »Narodni svet« ima nalogo zastopati in reprezentirati vse begunce in izseljence iz jugoslovanskega, po Italijanih in Nemcih zasedenega ozemlja, v gospodarskem, političnem in kulturnem oziru.

Zastopati vse interese neodrešenih krajev in njihovih prebivalcev. Voditi v državi SHS dela za bodočo osvoboditev vsega neodrešenega naroda in njegovo združenje s samostojno jugoslovansko državo.

2. Narodni svet je strogo demokratičen in nestrankarski.

3. Svoje delo opravlja v plenumu, v predsedstvu, po raznih odsekih, podrobno delo v narodu pa opravljajo okrajni odbori in zaupniki Narodnega sveta.

4. Organizacija sloni na sistemu zaupnikov.

B. (organizacija)

I. Zaupniki.

Najmanj 20 beguncev voli zaupnika v okrajni odbor, kjer jih prebiva več skupaj, pa na vsakih 50. Če je pribitek 25 ali več, se računa kot 20. Če jih je v kraju manj kot 20, naj se združijo iz več krajev.

II. Okrajni odbori.

Ustanove se v središčih, kjer je več beguncev in sestavljajo vodstva okrajne organizacije. Okrajni odbori so zveza med predsedstvom Narodnega sveta in zaupniki. Okrajni odbor šteje 7 članov (predsednik, namestnik predsednika, tajnik, blagajnik ter trije odborniki). Zbor zaupnikov okraja je vsako leto na zahtevo predsedstva, predsednika Narodnega sveta ali vsaj 1/3 zaupnikov. Redni zbor zaupnikov voli okrajni odbor za eno leto ter delegata za plenum Narodnega sveta. Voli se z večino. Okrajni odbor voli delegata Narodnega sveta za dobo enega leta.

III. Narodni svet.

1. Narodni svet se sestoji iz največ 60 članov.

2. Člani so zaslužne osebe za zasedeno ozemlje in zunaj zasedenega ozemlja (državni poslanci, politični delavci v tujini, ter osebe, ki jih volijo okrajni odbori).

3. Sedež Narodnega sveta je v Ljubljani. Tudi člani morajo imeti stalno bivališče v Ljubljani.

4. O pristopu izseljencev in beguncev iz Reke in Dalmacije se podrobno dogovori predsedstvo Narodnega sveta za primer, da bi do ustanovitve ne bil dosežen sporazum.

5. Narodni svet deluje a) v plenumu, b) v predsedstvu (10 članov: predsednik, podpredsednik, blagajnik, tajnik in 6 članov), c) v odsekih: begunski, delavsko-uradniški, šolski, trgovski, obrtni, pravovarstveni, propagandni, zgodovinsko statistični, finančni, kulturno prosvetni ter gospodarski.

6. V primeru spora so stranke podrejene razsodišču Narodnega sveta, ki razsoja po prostem preudarku.⁵

Dne 30. januarja 1920 je pripravljalni odbor »Narodnega sveta za neodrešeno domovino« poslal vabila za ustanovno zborovanje. Poleg delegatov so vabila dobili še ljudje, ki so bili takrat cvet ljubljanske inteligence. Naj omenim le nekatere: dr. Dinko Puc, prof. dr. Srebrnič, dr. Pitamic, dr. Milko Kos, ing. Mačkovšek, France Bevk in drugi.

Zborovanje je trajalo od 31. januarja do 2. februarja 1920 v veliki dvorani Mestnega doma. Za predsednika je bil izvoljen prof. dr. Leonid Pitamic, za podpredsednike dr. Dinko Puc, dr. Anton Breclj in Josip Kopač, za tajnika dr. Fornazarič, za blagajnika pa dr. Bajc.

Na sestanku so izvolili tudi vodje posameznih odsekov Narodnega sveta.

Narodni svet za neodrešeno jugoslovansko ozemlje je bil s tem ustanovljen. Vsi so pričakovali veliko od njega. Toda že takoj po ustanovitvi so nastale težave, iz katerih se ni nikoli izmotal. Najprej je odstopil predsednik dr. Pitamic. Minil ni niti mesec dni od ustanovitve, ko je poslal pismo, v katerem se opravičuje, češ da ne more sprejeti predsedstva Narodnega sveta, ker je član »Jugoslovanskega združenja za Ligo narodov« in tako preveč zaposlen. Delo je odslej vodil »Odbor za zasedeno ozemlje« z dr. Vodopivcem na čelu. »Pisarna za zasedeno ozemlje« pa je spet dobila posebno avtonomijo. Delovala je kot tajništvo Narodnega sveta. Predsedstvo Narodnega sveta se ni sestalo od ustanovitve do 22. julija 1920. Pol leta ni bilo o Narodnem svetu za neodrešeno jugoslovansko ozemlje nobenega glasu. Sestal pa se ni zaradi težav, ki so se pojavile že v pripravljalni dobi. V Narodni svet namreč na noben način niso hoteli pristopiti Hrvati. Trdili so, da »Jugoslovanska Matica« kot vsejugoslovanska begunska organizacija popolnoma zadošča.

Nesoglasje Hrvatov je pomenilo hud udarec za učinkovitost Narodnega sveta za neodrešeno jugoslovansko ozemlje tako pri domači vladi, kot na zasedenem ozemlju. Prva seja predsedstva Narodnega sveta je tako kot prvo točko dnevnega reda postavila vprašanje, ali naj Narodni svet za neosvobojeno jugoslovansko ozemlje, tak kot je prvi zamišljen, obstaja ali ne.⁶ Vsi navzoči so bili mnenja, da je Narodni svet potreben in so za novega predsednika izvolili dr. Gregorina. Toda tudi soglasna ugotovitev, da je Narodni svet potreben, ni rešila njegovih težav. Životaril je le še nekaj časa. O njegovem koncu v arhivu Pisarne za zasedeno ozemlje ni podatkov, sodim pa, da je končal svoje delo z rapalsko pogodbo ali pa z ustanovitvijo nove pisarne za zasedeno ozemlje. Toda o tem pozneje.

Edini odsek, ki je v Narodnem svetu za neosvobojeno ozemlje res deloval, je bil poleg Pisarne še begunski odsek. Svoje prvotno začrtano delo je nadaljeval brez prekinitev. Dne 9. aprila 1920, torej v času »brezvladja«, se je begunski sosvet na čelu s Franom Merljakom razšel in izročil ves svoj inventar begunskemu odseku pri Narodnem svetu. Begunski odsek je bil pravzaprav prisiljen delovati, saj je bil to čas, ko so se begunci vračali domov in so potrebovali veliko pomoči. Da bi begunski odsek deloval kar se da gladko in tekoče, je bilo določeno tudi njegovo delovno področje. Tako smo prišli do usodnega 12. novembra 1920, ko je bila podpisana rapalska pogodba. Po njenem podpisu se je situacija bistveno spremenila. Po Italijanih zasedeno ozemlje je bilo priključeno razen majhnih korektur Italiji in Jugoslavija ji je postala seveda »dobra soseda«.

Mednarodna situacija se je spremenila, doma je bilo politično razpoloženje drugačno kot prej in Narodni svet je nenadoma prešel v fazo »umiranja«. Z vprašanjem »neodrešenih bratov« smo bili spet pri začetku. Ponovno se je konstituirala »Pisarna za zasedeno ozemlje« v starem samostojnem smislu. Kako pa naj bi delovala, nam govori njen pravilnik od dne 21. decembra 1920.

Urad naj bi opravljal sledečo nalogo:

1. V njem naj bi se zbiralo vse, kar se tiče nerešenih krajev.

2. Iz njega naj bi izhajalo vse iniciativno delo za te kraje in njihove prebivalce. Prek njega naj bi se vršile vse akcije v tej zadevi ter zveza z zasedenim ozemljem in prek njega naj bi šla tudi pomoč za zasedeno ozemlje. Podrobneje naj bi imel v njem sedež »Narodni svet za neodrešeno domovino«, ki naj razširi svoje delo na Koroško, v tesnem stiku z njim pa naj bi delovalo tudi tajništvo »Ju-

goslovanske Matice«. Iz njega naj bi izhajala propaganda za zasedeno ozemlje, ki bo le tedaj uspešna, če se ustanovi za to potreben časopis.

Da bo to mogoče, naj si uredi Pisarna sledeče:

1. Ustanovi naj se v njej poseben referat za informacije (za izseljence, šolske zadeve in druga materialna vprašanja)
2. Nadalje naj se ustanovi politični referat, ki bo obenem tajništvo Narodnega sveta in Jadranskega zbora.
3. Narodno-obrambni referat, ki se ukvarja predvsem z delovanjem, katerega opravlja Jugoslovanska Matica in s katero naj ima najožje stike.
4. Propagandni referat z enim stalnim časnikiarjem.
5. Narodni odbor.

Nadzorni odbor naj bi bil kuratorij petih oseb: predsednik oziroma zastopnik politične organizacije Primorcev in Korošcev, predsednik oziroma delegat Jugoslovanske Matice, zastopnik Narodnega odbora, vodja Pisarne, ki si izvoli svojega namestnika kot petega člana.⁷

Pisarna za zasedeno ozemlje se je torej prilagodila novi situaciji. Bistvo njenega dela je ostalo isto. Novi momenti so bili samo v tem, da postane sedež Narodnega sveta za neodrešeno domovino, da začne tesneje sodelovati z Jugoslovansko Matico ter da razširi svoje delovno področje Koroške. Kako pa je bilo s Pisarno med obema vojnama in koliko časa je še delovala, bi bilo treba še raziskati.

DELO

Iz prejšnjega poglavja je razvidno, da je »Pisarna za zasedeno ozemlje« nosila večji del bremena, ki so bila začrtana za delovno področje tako »Pisarne« kot pozneje vseh večjih organizacij, kjer je imela »Pisarna za zasedeno ozemlje« zelo pomembno vlogo. Njeno delo je bilo zelo različno. Od podpore dijakom in študentom, prek zbiranja podatkov za Pariz, pa tja do begunskega vprašanja. Ugotovili smo že, da delo Pisarne ni bilo bogve kako uspešno, kajti osnova za uspešno delovanje v mednarodnem okviru je prav gotovo priznanje in podpora države, ter koordinirano delo vseh podobnih organizacij v državi. Pisarna ni imela ne enega ne drugega. Poleg vsega pa Pisarna ni stala na pravi strani. Zakaj? Osnovna naloga Pisarne za zasedeno ozemlje je bila delovati na tak način, da reši »neodrešene brate«. To pa je bilo mogoče samo s pritiskom na mirovni konferenci. Najmočnejši jugoslovanski osebnosti na konferenci v Parizu sta bila Pašić in Trumbić.

Nedvomno sta imela težak položaj že zaradi mednarodnega statusa kraljevine SHS. V nekolikant drugični luči, pa ju prikazujeta poslanca Narodnega sveta Tomo Lušin in dr. Matej Šmalc, ki sta v Ženevi prišla v stik z dobro obveščenimi krogi in o tem obširno poročala v Ljubljano. »Mesto, da se naša delegacija (Pašić, Trumbić) absolutno postavi v obrambo principa (Wilsonovih točk), je nastopila pot oportunitizma. Dalmacijo, ki bi se dala kar implicitno rešiti s tem, da se braui Slovensko Primorje in Goriško, sta si hotela pribarantati z odstopom zanju manj važnih, ter itak neznanih naših krajev... Danes so se lahko prepričali tudi drugi faktorji o tem, da mi Slovenci za antanto v resnici ne prihajamo v poštev kot narod, ki se ga ne sme raztrgati. Pri tej konferenci smo Slovenci izgubljeni.«⁸

Kakšno pa je bilo mnenje drugih opazovalcev? Pogled na naše vprašanje s tujimi očmi nam prav gotovo razodene članek Züriškega lista v Parizu: »... in če dobi danes Italija slovanske pokrajine, slovansko ljudstvo in slovansko zemljo je ne dobi vsled tega, ker je »zmagala« z mečem, ker ima meč, ampak v največji meri vsled tega, ker je imela Danteja, Michelangela...⁹ Član naše delegacije dr. Ivan Marija Čok pa v pismu Narodnemu svetu (politični organizaciji iz avgusta 1918) v Ljubljani piše med drugim tole: »... mislim na našo mejo proti Lahom. V tem pogledu je namreč stališče naše delegacije težavno, da, naravnost obupno. Tukajšnje javno mnenje je namreč tako, kakor da o Trstu, Istri, Goriški in delih Kranjske, ki so jo zasedli Italijani, sploh ni govora in da se samo po sebi razume, da to pripada Lahom ter da gre spor le za Dalmacijo in Reko. Naj omenim, da tukajšnji časopisi o naših pritožbah proti Lahom sploh ne smejo pisati. Zaplenjena je bila na primer številka glasila Jugoslovanskega odbora »Bulletin Jugoslave«, ki je prinesla etnografično karto Jugoslavije, ker so bili na njej tudi kraji, ki jih Italija reklamira zase, označeni kot naši. Da svoječasno se ni smelo pisati, da je bilo pri zadnjem ljudskem štetju naštetih 60.000 (!) Jugoslovancev. Taka strogost v cenzuri sicer ne obstaja več, vendar imajo časopisi nalog, da upoštevajo zavezništvo z Italijo in torej ne smejo nič takega publicirati, kar bi bilo naperjeno proti Italiji. Pred tednom dni sva z dr. Vošnjakom obiskala g. A. Gauvaina, glavnega urednika »Journal de Débats«, našega najboljšega in najiskrenejšega prijatelja ter zelo vplivnega moža. V skoraj dvournem pogovoru smo do dna predelali vprašanje našega spora z Lahi. Vtis njegovih informacij na naju je bil naravnost porazen, tudi za tega našega prijatelja Istra, Trst, Goriška itd. ne tvorijo več predmeta spora, tudi on je tega

prepričanja, da mora biti govora in taktiziranja le še o Dalmaciji in Reki.

Tako je javno mnenje, da je to le odmev politike odločujočih faktorjev je jasno. Vsaj oni prepovedujejo listom pisanje o naših pritožbah proti Lahom. Sploh se kaže, da ima Italija v koncertu petih velesil žal le preveliko vpliva, oziroma, da imajo velesile preveč obzirnosti do nje v vprašanju našega spora...¹⁰

Pisarna za zasedeno ozemlje je bila veliko premalo pomembna organizacija, da bi lahko kakorkoli pritiskala na pariško konferenco, o tem pa, da bi lahko spremenila potek dogodkov sploh ni bilo misliti. Osnovnega namena in cilja rešiti »neodrešene brate« pisarna ni mogla izpolniti in doseči. Zato se bomo v poglavju o delu Pisarne za zasedeno ozemlje omejili samo na tisti del nalog, ki jih je kolikor toliko uspešno reševala.

Mnenje vodje Pisarne dr. Fornazariča, da se je Pisarna v prvem obdobju ukvarjala predvsem s delom za pariško konferenco, pozneje pa, ko se je izvedelo, da z rešitvijo na konferenci ne bo nič, z organizacijo tajne službe na zasedenem ozemlju, ne drži popolnoma.¹¹

V prejšnjem poglavju sem omenil, da je Pisarna prevzela mrežo narodnih odborov na področju zasedenem po Italijanih. To mrežo je s pridom uporabila. Že v januarju 1919 se na pobudo in s pomočjo Pisarne v Gorici osnuje »Tajni odbor« ali »Glavni odbor«. Tajni odbor je imel približno iste naloge kot Pisarna, saj sta imeli obe organizaciji za cilj dokončno priključitev zasedenih področij h kraljevini SHS in sta obe temeljili na sistemu zaupnikov. S tem si je Pisarna za zasedeno ozemlje v tem delu Slovenije osnovala nekakšno podružnico. Kot kažejo viri je verjetno v Trstu deloval tako imenovani »Centralni odbor« s katerim je bil goriški »Glavni odbor« tesno povezan.¹² Kdo je bil vodja in kdo člani tega Centralnega odbora, iz virov ni razvidno.

Delo Tajnega odbora v Gorici je bilo za časa vojaškega guvernerja conteja Pettiti di Roreta zelo težko. Odbor je izvedel le nekaj akcij s trosenjem letakov, namenjenih našemu ljudstvu in italijanskim vojakom. Pozneje, ko je prišla civilna uprava, je bilo veliko lažje. Iz poročila v delu Tajnega odbora razberemo, da je preprečil »gospodarsko katastrofo« pri zamenjavi kron v lire s parolo, naj ljudje zamenjajo vse kroné. Odbor je ustanovil pevsko in glasbeno društvo v Gorici in pet pevskih društev v njeni okolici. Poslali so tudi dve sponenci v Rim. V njih zahtevajo priključitev vsega slovenskega dela Goriške Jugoslaviji na podlagi samoodločbe.¹³

Samoodločba, beseda, ki je v tistem času pomenila za Slovence pod tujo oblastjo rešitev iz vseh težav. Tudi v Ljubljani so vsaj nekaj časa zahtevali in pričakovali tako rešitev našega vprašanja. Naše časopisje in javno mnenje je bilo nastrojeno nacionalistično.

Tudi Pisarna se je zavzemala za to, da naj se ljudje sami odločijo, v kateri državi želijo živeti. Sestavila je celo nekakšen načrt za izvedbo plebiscita na zasedenem ozemlju. Toda že iz načrta veje nekakšna skepsa, zlasti o tem kako se bo odločila Istra. Načrt v glavnem ugotavlja, da bo mogoče rešiti samo Goriško, Trst se bo najbrž odločil za samostojno mesto, zahodna Istra se bo odločila za Italijo, drugi deli Istre pa skoraj gotovo za Jugoslavijo.¹⁴

Delo in načrti so bili seveda jalovi, saj do plebiscita nikoli ni prišlo.

Najbolje izpolnjena in najbolj natančno izdelana naloga Pisarne je bila organizacija tajnih zvez med zasedenim ozemljem in Slovenijo. Promet prek demarkacijske črte med Jugoslavijo in Italijo je bil skoraj nemogoč, ker je bila črta močno zastražena. Zato si je Pisarna organizirala drugo, ilegalno zvezo z zasedenim ozemljem. Najbolj znana pot, in pot, ki je najbolj delovala je na zasedeno ozemlje peljala prek Bohinjske Bistrice. Zveza se je delila na tri dele: Ljubljana—Bohinjska Bistrica, Bohinjska Bistrica—Podmelec in Podmelec—Gorica. Do Bohinjske Bistrice so pisma pošiljali po pošti, ravno tako od tam v Ljubljano. Naprej pa so pošto prenašali ilegalno peš prek Suhe in Knežkih ravni v Podmelec. Poseben kurir je pošiljke oddajal v Sopotnici pri Kosu v mlinu. Tam jih je sprejemal in oddajal drug kurir iz Gorice. Ta je pošto odnašal iz Podmelca skozi Sveto Lucijo in Kanal v Gorico, odkoder so jo raznašali v Brda in Vipavsko dolino. Pošto za cerkljanski in za tolminski okraj in gornji del Soške doline je prenašal poseben kurir. Za vso to organizacijo so skrbeli posebni zaupniki, ki so obenem tudi vohunili za Jugoslavijo. Zveza ni bila vedno uspešna in tudi ni stalno delovala. Prekinitve v delovanju so nastajale zaradi vse večjega utrjevanja demarkacijske črte in drugih objektivnih težav. Kljub temu pa je ta zveza vzor natančno izdelane organizacije. Ta zveza je vsekakor največ pripomogla pri zbiranju podatkov za mirovno konferenco v Parizu.

Ena najvažnejših nalog Pisarne za zasedeno ozemlje je bila skrb za izdelavo znanstvenih študij, ki bi podpirale jugoslovanske zahteve na mirovni konferenci. Pisarna je imela pri tem veliko uspeha. Prav gotovo eno najboljših razprav o upravičenosti naših zahtev glede meje med Italijo in Jugoslavijo je sestavil novomeški profesor Ferdinand Seidel. Svojo razpravo (geološko-geografsko) je raz-

delil na tri dele, v katerih analizira tri možne mejne črte med Jugoslavijo in Italijo. Razprava je v glavnem zgrajena na znanstvenih temeljih, vendar pa je pisec poskušal najti vse mogoče za nas pozitivne momente. Take in podobne študije o novi meji med Jugoslavijo in Italijo so romale v Pariz. Pa ne samo študije o mejah. Pisarna je zbirala za Pariz vse mogoče podatke in pripravljala različne materiale. V tej zvezi naj navedem zanimiv primer. Ko je prestolonaslednik Aleksander potoval v Pariz, je dr. Korošec poslal brzojav »Pisarni za zasedeno ozemlje«. V njem je zahteval, naj spremljevalca prestolonaslednika dr. Rybař in ing. Mačkovšek vzameta s seboj vse časopise od 3. novembra 1918 dalje, prepise poročil o vseh nasilstvih v okupiranih deželah, statistične podatke, karte in literaturo.¹⁶

Posebno pozornost je Pisarna posvetila izdajanju brošur, ki naj bi pravilno obveščale tujino o našem vprašanju. Takih propagandnih brošur je Pisarna izdala celo vrsto.¹⁷ Propagandno delo in obveščanje javnosti je bil pomembni sestavni del delovanja Pisarne. Poleg brošur, ki so bile v glavnem pisane v tujih jezikih, je Pisarna obveščala javnost z raznimi resolucijami in prirejala protestne shode. Resolucije so bile namenjene ljudstvu, pariški mirovni konferenci, naši in italijanski vladi, ameriškemu predsedniku Wilsonu in drugim. Toda vsemogočne, bobneče in odločne besede, zapisane v resolucijah in spomenicah, so izzvenele v prazno. Druga oblika obveščanja in stika z javnostjo so bili protestni shodi. Organizirali so jih povsod po Sloveniji, največkrat v tistih krajih, kjer je bilo največ beguncev. Pisarna za zasedeno ozemlje je najbolj učinkovito in najbolj uspešno opravljala naloge v Sloveniji. Urediti je bilo treba vprašanja, ki so nastala s prilivom beguncev iz zasedenih krajev: Prvi begunci so prišli iz Primorja že leta 1915, ko je v vojno vstopila Italija in je na tem področju nastala fronta. Drugi val beguncev pa je prišel v Slovenijo ob koncu vojne, ko je italijanska armada okupirala Primorje.

Ureditev begunskega vprašanja in vprašanja dijakov, ki so prišli iz zasedenega ozemlja, je bilo najbolj pereče vprašanje v vsem času delovanja Pisarne. Število beguncev je

bilo tako veliko, da je že ob prvem begunskem valu nastal »Begunski sosvet«. Ta je podobno kot Pisarna prehajal iz ene organizacije v drugo in imel v vseh nekako avtonomijo in samostojnost. Arhivski fond delovanja Begunskega sosveta in s tem v zvezi tudi Pisarne za zasedeno ozemlje, kakor tudi obseg dela, ki sta ga opravili ti dve organizaciji pri urejevanju begunskega vprašanja, terja samostojno obdelavo. Zato želim na tem mestu samo poudariti, da je Pisarna za zasedeno ozemlje prispevala velik delež k ureditvi begunskega vprašanja.

Na koncu se prav na kratko ustavimo še pri eni nalogi. Pisarna je s svojo mrežo zaupnikov zbirala tudi vojaške podatke, ki jih je sporočala poveljstvu dravske divizije v Ljubljani. Pri tem je imela veliko uspeha, saj je s pomočjo njihovih podatkov dravska divizija vedela za vsak premik italijanske vojske in za vsak na novo postavljen top.

Pisarna za zasedeno ozemlje je marsikatero nalogo, ki je bila ali ni bila zapisana v njenem statutu, uspešno opravila. Nalogo pa, zaradi katere je bila ustanovljena, ni mogla uspešno opraviti. Gotovo, ne toliko zaradi svoje lastne, notranje nemoči, temveč predvsem zato, ker ni bila deležna nikakršne podpore od države in — kar je najvažnejše — kraljevina SHS v mednarodnem pogledu ni pomenila veliko in je bila samo drobiž za poravnavanje računov velesil.

OPOMBE

1. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Fasc. 41, zavoje 4. — 2. Ibid. Fasc. 41, zavoje 4 št. 1079 do 1101. — 3. Arhiv Slovenije, Arhiv Pisarne za zasedeno ozemlje, organizacija urada, Fasc. 1. — 4. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Fasc. 39 R. 113. — 5. Ibid. Fasc. zav. 7 št. 1. — 6. Ibid. Fasc. 41 zavoje 7 št. 3 do 7. — 7. Arhiv Slovenije, Pisarna za zasedeno ozemlje, organizacija urada, Fasc. 1. — 8. Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Fasc. 39 R. 197 pril. 2 — 9. Ibid. Fasc. 39 R. 197, priloga 3. — 10. Ibid. Fasc. 39 R. 7. — 11. Ibid. Fasc. 39 R. 129. — 12. Ibid. Fasc. 39 R. 115 — 13. Ibid. — 14. Ibid. Fasc. 39 R. 194 — 15. Ibid. Fasc. 35 št. 1698 — 16. Ibid. Fasc. 35 št. 145. — 17. Ibid. Fasc. 42, neurejeni dokumenti — 18. Ibid. Fasc. 51 št. 4743.